

Igno Šlapelio meno sociologijos bruožai

Santrauka

Dailėtyrininkas, meno istorikas ir pedagogas Ignas Šlapelis - ryški asmenybė XXa. pirmosios pusės Lietuvos kultūriniame gyvenime. Savo kritiniuose straipsniuose jis nuosekliai plėtojo svarbias meno sociologijos idėjas, susiedamas jas su to meto menu. Kertinė meno sociologijos problema - meno funkcijos ir jo padėtis visuomenėje - buvo itin aktuali tuometinėje kultūrinio gyvenimo situacijoje, kurią gvildeno filosofai, literatai, menotyrininkai. I.Šlapelio teigimu, pagrindine meno funkcija yra estetinė, o estetinio išgyvenimo tikslas - ugdyti dvasingą ir kūrybingą asmenybę. Socialinė meno funkcija glaudžiai siejasi su estetine - kartu išgyvendami estetinius potyrius žmonės tampa dvasiškai artimesni. I.Šlapelis vienas pirmųjų Lietuvoje išskėlė estetinio lavinimo būtinybę. Remdamasis Europos ir Amerikos mokyklų patirtimi, jis pasiūlė naują konkretų dailės dėstymo mokykloje metodą. Taigi Igną Šlapelį pelnytai galėtume laikyti meno sociologijos pradininku Lietuvoje.

I.Šlapelis grįžo į Lietuvą pirmaisiais nepriklausomybės metais, įgijęs Europoje gerą išsilavinimą. Atkreiptinas dėmesys į studijas Krokuvos Meno akademijoje, meno filosofijos studijas Paryžiuje, Sorbonos universitete, studijas Italijoje - Florencijoje ir Romoje. Didelę įtaką jo metodui padarė besiformuojanti prancūzų sociologinė mokykla ir jos atstovas Hyppolite'as Taine'as, savo naująjį metodą išdėstęs *Meno filosofijoje (Philosophie de l'art, 1865 m.)*. Meno kūrinis jis ėmė nagrinėti kaip tam tikrus socialinius reiškinius, nustatydamas jų būdingus bruožus ir tų bruožų priežastis. Filosofas siejo meno raidos ypatumus su aplinkos poveikiu, kuris kiekvienoje epochoje esti skirtingas. Pasak jo, tam tikro laikotarpio visuomenės papročiai, ekonominės sąlygos, geografinė padėtis, klimatas, rasiniai ir tautiniai veiksniai sudaro sąlygas atsirasti atitinkamoms meno formoms, žanrams. I.Šlapelis perėmė

daugelį H.Taine'o meno filosofijos idėjų, tačiau analizuodamas Lietuvos dailę, reikšmingiausiais aplinkos veiksniais jis laikė visuomenės papročius, menines tradicijas, ekonomines bei politines sąlygas. Šios sąlygos veikia meno kūrinį stilių, žanrus, formas. Menas - to amžiaus vaisius, kuriame jis kuriamas, "tų sąlygų ir aplinkybių, kuriose vystosi ir plečiasi, to dvasios stovio, kurio sultis jis čiulpia, tos psichikos, kuri jį formuoja ir šiaip ar taip įkūnija"¹. Tačiau kitaip nei H.Taine'as, kuriam nerūpėjo kita meno ir aplinkos santykių grandis - meno poveikis žmogui ir visuomenei, I.Šlapelis, kaip ir kiti XX a. Vakarų Europos meno sociologai, ėjo toliau: rutuliojo mintį apie abipusį meno ir visuomenės bei aplinkos ryšį. Tikras menininkas ir jo kūryba kur kas labiau veikia visuomenę nei visuomenė jį. Greičiausiai tokiai I.Šlapelio sampratai padėjo susiklostyti L.Tolstojaus ir J.M.Guyau pažiūros. Pastarasis

(J.M.Guyau *Les problemes de l'esthetique contemporaine - Šiuolaikinės estetikos problemos*) kritikavo H.Taine'ą už tai, kad jo mokykla nepakankamai suvokė, jog kūrinys apibūdinamas ne tik tais bruožais, kurie yra bendri jam ir kitiems tos pačios epochos kūriniams bei tuo metu paplitusioms idėjoms, bet ir tuo, kas jį skiria nuo kitų. Tiek J.M.Guyau, tiek L.Tolstojaus nuomone, meno paskirtis yra vienyti žmones, telkti juos "broliškon vienybėn" pasitelkus bendrai išgyventus estetinius potyrius. I.Šlapelis, remdamasis šių ir kitų filosofų mintimis, ėmėsi gvildenti kertinę meno sociologijos problemą - meno funkcijas visuomenėje. Meno paskirties ieškojimas tuometinėje Lietuvos dailės ir apskritai kultūrinio gyvenimo situacijoje buvo ypač aktualus, siekiant atrasti jam deramą vietą visuomenėje.

Meno funkcijos

Pirmiausia I.Šlapelis įvardijo keletą funkcijų, kurių neturėtume reikalauti iš meno. Pirmoji iš jų yra religinė funkcija. Per visą savo istoriją iki XIX a. vidurio, menas nemažai priklausė nuo bažnyčios, kuri buvo pagrindinė meno užsakovė ir globėja. Tai I.Šlapelis plačiai aptarė knygoje *Bažnyčios meno istorija*. Jo nuomone, meno ir religijos santykiai labai glaudūs. Galėtume jį nusakyti, kaip abipusės (tiek materialinės, tiek dvasinės) naudos siekimą. I.Šlapelis pažymėjo didelę religijos įtaką formai. Jis bažnytinį meną suprato ne vien tik kaip religinį sužetą ar scenas iš šventųjų gyvenimo. Bažnytinio meno pagrindas yra amžinybės idėjos iškelimas. Jo nuomone, XIX- XX a. meno srovės, nėra tinkamos perteikti bažnytiniams tiesoms. Tai susiję su šių srovių individualumu, savitumu, forma ir kitais meniniais ieškojimais bei siekimais, kurie atmeta senas, nusistovėjusias tradicijas.

Kita funkcija, ilgą laiką priskiriama menui, - didaktinė. I.Šlapelis nemanė, kad meno kūrinio tikslas - auklėti ir mokyti žmogų. Menui negalima priskirti tokios funkcijos, nes kai tik bandoma tai padaryti, jis ne tik kad nepasiekia tų primestų tikslų, bet ir netekęs kūrybai būtino

vidinio tikslingumo, praranda savitumą. Ilgą laiką didelę reikšmę mene turėjo pasakojamasis siužetas, t.y. meno kūrinys turėjo būti literatūriškas. I.Šlapelis atmetė tokią požiūrį į meną.

Šiuolaikinis menas kratosi tokių tikslų. "Visų teorijų, bandančių priėti prie meno ir primesti jam uždavinius, neplaukiančius iš pačios meno esmės, bendra silpnybė ir klaida yra ta, kad jos nori labai racionaliai išaiškinti ir įrodyti kam ir dėl ko reikalingas menas, neįsigilindamos į patį kūrybos procesą, kuris meno kūrimui yra svarbiausias akstinas, kuris ir meno įvertinimui yra svarbiausias kriterijus"²². Menininkas kuria estetiškes vertybes, kurios, I.Šlapelio požiūriu, neturi nieko bendra nei su pamokslais, nei su gamtos pamėgdžiojimu, nei su peizažais sienai papuošti. Svarbiausia meno funkcija - *estetinė*. Tačiau menas neabejotinai turi *socialinę paskirtį*, išplaukiančią iš estetiškes funkcijos.

Estetinė meno funkcija

Kasdieninis žmonių gyvenimas esąs kupinas įvairių siekių, tikslų ir dėl to individas dažniausiai paskęsta įvairiuose rūpesčiuose, kurie dažniausiai siejasi su materialiais dalykais, praktinės naudos ieškojimu. I.Šlapelio nuomone, - estetinio išgyvenimo tikslas, išlaisvinti žmogų nuo kasdieninės rutinos. Jis galys suteikti jam laisvę ir autonomiją, atpalaiduoti užslopintas vidines jėgas ir polinkius. Taip praturtėtų individo santykis (paremtas *simpatija*, o ne išskaičiavimu) su kitais žmonėmis ir daiktais. Graikų kalboje simpatija reiškia bendrą jautimą, o simpatizuoti reiškia jausti tą patį. Žmogus ima suvokti aukštesnius uždavinius ir dvasiškai ūgteli. Noras patirti estetinį malonumą stiprėja kartu su žmogaus dvasinio gyvenimo kilimu. Čia I.Šlapelis remiasi prancūzų filosofu J.M.Guyau, kuris manė, kad žmonės iš tiesų tampa geresni, kai kuo nors žavisi: jie tarsi pakyla virš savęs ir dvasiškai ūgteli. Taip įsikūnija platoniška idėja, teigianti, kad jausti grožį - tai kartu tapti geresniu ir gražesniu. Tačiau ne visi potyriai, išgyvenami gėrintis meno kūriniumi, yra estetiški: "estetinis

malonumas bus tik tas, kuris kyla iš pačios meno kūrinio formos- linijų kombinuotės, spalvų darnumo, veidų žvilgsnio <...> jausmai ir pergyvenimai, gauti betarpiškai iš meno kūrinio išpūdzio, bet ne iš asociatyviškų išgyvenimų...”³. I.Šlapelis teigė, kad netgi matematikos ir fizikos sąvokos gali būti estetinio žiūrėjimo objektu. Matematikams formulių grožį nusako jų reikšmingumas ir trumpumas. Geometrijoje sąvokos - tai formos. Šių formų grožį sudaro jų paprastumas, kai sudėtinga forma pertvarkoma į paprastą: “visoks mokslo pasiekimų matematinis suforminimas, jei jis yra vaizdas ir harmoningas, žadina estetinį išpūdį<...> Klausimas apie schematizmą- geometrizmą mene reikalauja didelio savarankiško tęsimo, bet kiekvienu atveju mes matome, kad elementarinis geometrizmas darosi estetinio malonumo dalyku, kai jis atsiranda sudėtingų meninių elementų pergalėjimo rezultate”⁴. Kaip pavyzdį, I.Šlapelis nurodo tapytoją P.Sezaną ir architektą Le Corbusier.

I.Šlapelis palankiai vertino grynojo meno idėją. Grynajame mene, išlaisvintame nuo siužeto, didaktikos, svarbiausia - forma, iki tol vaidinusi antraeilį vaidmenį. I.Šlapelis puikiai suvokė formos svarbą, nes ir geriausios idėjos nesurastų žiūrovų atsako, jei būtų įkūnytos prasta forma: “Šimonies darbų parodoje yra išstatyti du paveikslai: “Prieš žygį” N 72 ir “In žygį” N 72. Siužetai čia labai aktualūs ir visiems lietuviams artimi, ypač dabar, bet dėl jų nevykusios formos jokio rimto inspūdzio nedaro ir visuomenės reikšmės neturi, nors kai kam tie paveikslai gali ir patikti dėl savo gražumo”⁵. Grynasis menas kuria estetiškes vertybes ir jo tikslas - estetinis išgyvenimas: “nieko nevaizduojama, tik teikiamos tam tikros spalvų, linijų, medžiagų kombinuotės, kurios kėsinas suteikti žiūrėtojui grynai estetinių malonumų, be priemaišos kitų, pašalinių, asociatyviškų pergyvenimų”⁶. M.K.Čiurlionis laikomas šios idėjos pranašu. I.Šlapelis įžvalgiai pastebėjo, kad dailininkas, naudodamas originalią formą, atskleidė aukštesnes vertybes. Deja grynojo meno idėją visuomenė sutiko nepalankiai. Mat intelektualiai ji dar nebuvo pasiruošusi suprasti naująjį meną ir menininkų formistiniai

ieškojimai jai buvo svetimi. Visuomenė kur kas geriau suprato A.Žmuidzinavičiaus peizažus, I.Šlapelio nuomone, skirtus “smulkiąjį miesčionijai”. Peizažo žanro pasirinkimą, I.Šlapelis sieja su tuo, kad jis nereikalauja iš kūrėjo daug intelektualių formos ieškojimų, o žiūrovo nevargina idėjomis ir suprantamas netgi nelabai išsilavinusiam.

Kitos meno funkcijos

Meno poveikis visuomenei rūpėjo daugeliui tarpukario Lietuvos meno ir kultūros veikėjų. Plačiai apie tai diskutuota spaudoje. 3-iaje dešimtmetyje dėmesio centre buvo tauta, jos vienybės idėjos, todėl labiausiai akcentuojama vienijanti meno funkcija. S.Laucius-Laucevičius pabrėžė meno poveikį tautos tobulėjimui. Jis teigė, kad menas - tautos brandos rodiklis, o palaužti jos kūrybiškumą - tolygu ją nuasmeninti. V.Mykolaitis Putinas manė, kad menas stiprina visuomenę ir tautą: “tirpsta luomų ir partijų priešgynbės”, “menas supa visuomenę bendros simpatijos vainiku”⁷. Jis laikėsi nuomonės, kad menas - tautos laisvės išraiška: “tauta, sukūrusi savo meną, ir neturėdama politinės nepriklausomybės, vidurinę dvasios laisvę ji vis tiek bus įgijusi...”⁸, o jei priešingai - tauta laisva, bet neturi savo meno, tai “jos buvimas neturi pateisinimo”⁹. J.Keliuotis išskyrė tris meno socialumo pakopas: menas jungia žmones, menas vienija tautą, menas suartina tautas. Menas vienija žmones drauge išgyvenant estetiškes emocijas: “žmogus, susižavėjęs kuriuo nors meno veikalu, tuo pačiu pajunta simpatijos ir jo autoriui. Tarp jo ir autoriaus užsimezga savo rūšies intymus sielų bendravimas<...> Savo susižavėjimą kiekvienas stengiasi įduoti kitiems”¹⁰. Menas gali sustiprinti, suvienyti tautą: “estetinėj ekstazėj visi parpuola ant kelių prieš nuostabųjį grožį, kurs tampa tautos vienybės simboliu. Jis tautiečius telkia į vieną bendrą žygį<...> Tokiame meno veikale, dažniausiai, spindi visa tautos dvasia, didieji jos idealai ir amžinieji jos troškimai<...> Ir tauta, turinti vertingų meno veikalų, jau negali žūti ir pakrikti, nes ji jau turi bendros visuotinos pagarbos ir meilės objektų,

kurie visus jungia, vienija ir išmoko susitelkti į vieną bendrą žygi¹. Tačiau patys reikšmingiausi meno kūriniai - "universaliosios civilizacijos nešėjai", vienija žmoniją. Tačiau J.Keliuotis nesutiko, kad meno tikslas - tarnauti visuomenei: "jis palenktas visuomeniškomis tendencijoms nustotų buvęs menu, taptų tik skurdi agitacijos ar moralizacijos priemonė"¹², bet susitikus tikrojo meno ir visuomenės keliam, jie pasiremdami vienas kitu galėtų pasiekti gerų rezultatų. I.Šlapeliui artimas toks J.Keliuotio požiūris. Jie mąstė gan moderniai, meno socialinį vaidmenį laikydami ne pagrindiniu jo uždaviniu. Socialinės meno funkcijos savaime išplaukia iš jo pagrindinės - estetinės paskirties. Svarbiausias meninės kūrybos tikslas, I.Šlapelio požiūriu, - griauti nusistovėjusias normas dėl savo sumanymo ir naujos minties įkūnijimo, atskleisti naujus horizontus, todėl menininkas, kuris vadovaujasi "ne instinktu, ne protu, bet intuicija, kurioje semia sau jėgų savo laisvei"¹³, turi eiti visuomenės priešakyje, kelti naujus idealus ir kurti "tai, kas atnaujina jo sielą ir kitų žmonių gyvenimą"¹⁴. Išorės formomis - vaizdais, garsais - perteikiamas savo naujas idėjas, jis pateikia jas visuomenei. Vadinasi, kūrinyje visuomet esti ne tik asmeninis kūrėjo momentas, bet ir visuomeninis: kūrinyje matosi pats kūrybos procesas bei konkretūs menininko potyriai ir jais užkrečiamas žiūrovas. I.Šlapelis manė, kad meno kūrinys, veikdamas žmogų estetiškai, kartu turi ir *socialinės santalkos galią* - ugdo socialinį jausmą, o kartu ir žmogiškumą. Dailėtyrininkui artima F.Schillerio mintis, kad "tikrai estetiniame pergyvenime žmogus tikrai yra žmogumi"¹⁵. I.Šlapelio sampratą apie meno poveikį visuomenei greičiausiai paveikė prancūzų filosofo J.M.Guyau pažiūros, su kuriomis jis galėjo susipažinti studijuodamas L.Tolstojaus veikalus. Šie XIX a. mąstytojai svarbiausia meno paskirtimi laikė žmonių vienijimo funkciją. Vienijantis pradas - tai ypač intensyvi atjautimo, simpatijos ir solidarumo forma, pasireiškianti kaip harmonija, kaip grožio jausmas, skatinantis pozityviai socialinei veiklai. Ž.M.Guyau kėlė mintį, kad menas esąs geriausia bendravimo priemonė, nes žmonės

visuomet mėgo bendrai išgyventi ir džiaugsmą, ir liūdesį, todėl ir estetinius malonumus jie turėtų patirti kartu, nes bendrai išgyventos emocijos ne tik nesumažėja, o atvirkesniai - išauga. I.Šlapelis cituoja L.Tolstojų: "Menas yra žmonių toks veikimas, kad vienas žmogus sąmoningai, tam tikrais išoriniais ženklais perduoda kitiems savo patirtus jausmus, o kiti žmonės užsikrečia tais jausmais ir išgyvena juos. Ateity menu bus laikomi tie meno kūriniai, kurie jungs žmones broliškon vienybėn, arba žadins tokius bendražmogiškus jausmus, kurie galės žmones jungti"¹⁶. Tokį meno poveikį pripažino dar Platonas, laikęs jį didele jėga, stipriai veikiančia žmogų, jo sielą ir padedančia ugdyti pilietį.

Kitaip nei V.Mykolaitis Putinas, J.Keliuotis ir kiti, I.Šlapelis nebuvo linkęs perimti tautos vienijimo meno pavyzdžių idėjų. Visuomenė - tai bendruomenė su visais jos nariais, su visomis joje gyvenančiomis tautomis, kurios individai, bendrai patiriantys estetinį išgyvenimą, dvasiškai suartėja, "iš ledinių sienų išlenda ir pasirodo, kas jie iš tikrųjų esą". Tuo metu tarp žmonių atsiranda santykis, pagrįstas ne išskaičiavimu, o simpatija ir didesnis tarpusavio supratimas.

I.Šlapelio nuomone, estetiškas išgyvenimas reikšmingas ne tiktai atskiram žmogui, visuomenei, bet ir tautoms. Estetinius potyrius jis laikė bendriausia kalba, padedančia tautoms suprasti vienai kitą ir suartėti. Menas - kultūros ir tarpusavio supratimo sąlyga: "Žmonija negali į aukštą kultūros laipsnį pakilti, kol žmonijos dalys - bendruomenės, tautos galas dantis ir rodys viena kitai užriestus nagus. O to nebus tuomet, kai atskiros tautos pradės ne tik mintimis, bet ir jausmais susiprasti, o prie tos veda gražiausios estetinės sąjaudos, bendrai išgyventi estetiniai malonumai"¹⁷. I.Šlapelis nurodo pavyzdį iš senovės genčių gyvenimo, kai jos po mūsų susitarusios nebekovoti, savo santarvę sustiprindavusios su buvusiais priešais bendru šokiu. Šokių ritmas suartindavęs jų jausmus ir sustiprindavęs taiką. Šių laikų civilizuotiems diplomatams, sėdintiems aplink prabangiai papuoštus stalus, estetiška aplinka leidžia geriau bendrauti ir greičiau pasiekti

tarpusavio susitarimų.

Meno kūrinys - estetiškai vertybė, atliekanti visuomenėje estetiškai funkciją, tačiau jis gali turėti ir socialinę paskirtį - pasitelkus bendrą estetiškai išgyvenimą - suvienyti, sujungti žmones ir tautas simpatijos ryšiais. Tačiau koks turėtų būti meno kūrinys - estetiškai, meniškai ir drauge visuomeniškai vertingas, paveikus? Vengdamas kraštutinumų, I.Šlapelis reikalavo pusiausvyros tarp estetiškumo ir socialumo. Jo nuomone, nukrypus į grynąjį estetizmą, mene atsiranda *artizmas* ir menas visiškai nutolsta nuo gyvenimo. Primygtinai siekiant suteikti menui socialinę reikšmę, menas darosi *feljetoniškas*, tarnaujantis gyvenimo aktualijoms, įvykių kaitai, jis pataikauja daugumos skoniui ir eina paskui minią: "Vienas ir kitas kraštutinumas yra pragaištingas ir pažemina meno reikšmę. Didieji menininkai visuomet sugeba, žinoma, labai nevienodu laipsniu suderinti tuodu dalyku - laisvą kūrybą ir kolektyvinį suvokimą. Menininkas visai neturi laikyti savo pareiga kurti kūrinius, turinčius socialinės (kieno nors naudą, pamokymą, papuošimą) reikšmės, bet tikras meno kūrinys, išmestas į gyvenimo srovę, savaime, be kūrėjo pastangų, pasidaro svarbus žmonijos auklėjimo ir sąmonės plėtimo veiksnys: žinoma, kūrinio svarbumas pareina nuo to, kiek gilus ir kultūringas yra jo kūrėjas"¹⁸. I.Šlapelis kūrėjo pavyzdžiu laikė M.K.Čiurlionį, kuris nesirūpino gyvenimo aktualijomis, politiniais ir socialiniais įvykiais. Jo tapybos turinys sukosi apie amžinas tiesas ir žmogų supančias paslaptis - mirtį, likimą, laimės troškimą, jos ieškojimus ir nusivylimus. Čia I.Šlapelis išvelgė jo amžiną aktualumą ir didžiausią socialinę reikšmę. Jam pritarė ir J.Keliuotis, kad genijai - "didieji žmoniškumo ugdytojai", "universaliosios civilizacijos nešėjai".

Pirmaisiais 3-ojo dešimtmečio metais, suvokdamas tuometinę Lietuvos dailės padėtį, I.Šlapelis tikro meno požymiu laikė "*teisingai išreikštą gilų, intymų gyvenimo ir žmogaus supratimą ir atjautimą*"¹⁹, nors neatmetė ir formos reikšmės. Tačiau jau baigiantis dešimtmečiui, kaip vienu iš svarbiausių vertingo meno kūrinio požymių, jis susirūpino menine

forma, "*kurioje kristalizuojasi pasaulio turinys*", kuri turi socialinę reikšmę: "*meno formos, kaip visi gyvi organizmai, vieną sykį gyvena pilnu gyvenimu ir spinduliuoja veikimu, paskiau jos kad ir gyvuoja, bet jau ne taip veikliai*"²⁰. Meno formos turėtų atspindėti laikotarpį, atitikti jo reikalavimus ir atskleisti žmogaus santykį su aplinka: jei santykis pasyvus - ramios, statiškos formos, jei aktyvus - dinamiškos. Tačiau dailėtyrininkas išvalgiai įspėjo: "*formalizmas dėl paties formalizmo yra dvasios nuovargio simptomas, charakteringas nusigyvenusiems ir išsisėmusiems epigonams*"²¹.

Išryškinius svarbiausius meno funkcionavimo visuomenėje ypatumus ir apžvelgus kai kuriuos socialinius meno kūrinio aspektus, galima pažvelgti į kūrybos ir meno reikšmę auklėjant žmogų. Estetinis potyris galys būti itin svarbus vaiko gyvenime. Auklėjamąją meno reikšmę I.Šlapelis suvokė tiesiogiai iš jo funkcijų visuomenėje.

Meno reikšmė žmogaus auklėjime

Tuometinė pedagogika turėjo daug problemų. Buvo nemažai rašančių pedagogikos klausimais, tačiau iki ketvirtojo dešimtmečio estetinis ugdymas nebuvo specialaus tyrinėjimo objektas. Nemažai dėmesio šioms problemoms ketvirtajame dešimtmetyje skyrė Z.Kuzmickis, S.Šalkauskis, A.Maceina, piešimo dėstymo metodiką pateikė V.Kairiūkštis. Šias problemas gvildeno ir I.Šlapelis. Jis vienas pirmųjų prabilo tiek apie estetiškai ugdymą, tiek apie piešimo dėstymo metodiką. Nuo 1921 m. dirbęs Saulės mokytojų seminarijoje, Aukštesniuosiuose piešimo kursuose, o nuo 1922 m., kai šių kursų pagrindu buvo įsteigta Meno mokykla, čia dėstęs meno istoriją, kultūros istoriją, meno filosofiją, I.Šlapelis pakankamai gerai suvokė trūkumus. Todėl šis klausimas reikalauja detalesnio aptarimo.

3-ojo dešimtmečio bažnyčios veikėjai akcentavo dorovinį žmogaus ugdymą. Menas, veikdamas žmogų estetiškai, turėjo padėti tobulėti jam doroviškai ir vesti į absoliutą. Taip aiškino ir S.Šalkauskis, ir A.Jakštas-Dambrauskas. Šlapelis į estetiškai ugdymą žvelgė

kitaip: menas neturįs būti dorovinio auklėjimo priemonė. Remdamasis Europos pedagogikos darbais, jis ypatingai vertino L.Tolstojaus patyrimą, kuris didelį dėmesį skyrė vaiko intelektualiniam, doroviniam ir ypač estetiniam ugdymui. Jis idealizavo vaiko prigimtį ir propagavo nesuvaržytą mokymo procesą. Panašias idėjas perteikia ir Montesori mokslinės pedagogikos metodas, kuris atkreipia dėmesį į vaiko kūrybinę laisvę. I.Šlapelis jį vertė į lietuvių kalbą, siekdamas atkreipti Lietuvos pedagogų dėmesį į Vakarų Europos mokytojų seminarijų patirtį.

Aptardamas svarbiausias Lietuvos mokyklų problemas, I.Šlapelis išvelgė, kad mokomieji dalykai patys savaime neturi auklėjamosios reikšmės ir šitaip neugdoma kūrybinga asmenybė. Todėl pagrindinis tikslas - ugdyti harmoningą ir kūrybingą asmenybę, turinčią tvirtą pagrindą ir sugebančią gyventi naujomis sąlygomis, vykstant įvairiems pokyčiams: “nūdien plinta ir vyrauja mozaikinis žmogus, sudarytas iš įvairių kultūrinių klodų, mišinys priešingiausių pradų, žmogus be pamato, be branduolio ir, galima manyti, be kaulų, todėl lankstus kaip nendrė ir pasiduodas visiems vėjams lankstyti. Savo dvasinio branduolio neturėdamas, yra [svetimos] opinijos vergas”²².

Šio reiškinių priežastys, jo nuomone, yra pedagogikos ir socialinio gyvenimo konfliktas bei mokomų dalykų abstraktumas, dėl kurio jie neteko auklėjamosios prasmės. I.Šlapelis prabilo apie meninio švietimo būtinybę, kad žmonės Lietuvoje geriau suvoktų meną, lankytųsi parodose. Tų laikų pedagoginį darbą jis apibūdino kaip susiaurėjusį ir apibrėžtą vien tik moksliniu aspektu, t.y. įvairiausių žinių krovimu į jaunuomenės galvas, kurių tik maža dalelė eina į sielą. Paskaitoje apie meno ir pedagogikos bendrumą jis apgailestavo, kad nors ir judama šioje srityje, daug rašoma literatūros, tačiau pastangos, jo nuomone, yra bevaisės arba rezultatai netgi priešingi lūkesčiams.

Nagrinėdamas meno ir piešimo padėtį mokykloje, I.Šlapelis išskyrė dvi svarbiausias kryptis: menas galįs būti vaizdine priemone ir

auklėti žmogų. Remdamasis Vakarų Europos mokytojų seminarijų patirtimi, I.Šlapelis išskėlė reikalavimą, kad kiekvienas mokytojas privalo mokėti grafiškai pavaizduoti dėstomą dalyką, kadangi žmogus iš prigimties suvokia vaizdą, o ne sąvoką. Šis grafinis pavaizdavimas galįs būti elementarus, eskizinio pobūdžio, svarbu tik teisingas daikto konstrukcijos atvaizdavimas.

Antroji kryptis susideda iš dviejų dalių: paties vaiko kūrybiškumo skatinimas ir pratinimas bendrauti su menu. Vaikas pirmaisiai išmoksta piešti ir mąstyti vaizdais, o ne rašyti, o todėl būtina plėtoti jo sugebėjimą mąstyti ne tik abstrakčiomis sąvokomis, bet ir vaizdais. Piešimo mokytojas privalo suprasti meną ir jo reikšmę gyvenimui. Jis turi išmokyti klasifikuoti formas ir spalvas, kurias stebint žmogus daugiau mato, įgunda jas studijuoti, praturtėja jo pasaulis ir šitaip ugdomas skonis. I.Šlapelis kritikavo monotonišką ir sustabarėjusią piešimo mokymo metodiką Lietuvos mokyklose, besiremiančią akademiniais principais, kurie dažnai esti netgi žalingi, nes neskatina vaikų kūrybiškumo ir fantazijos. I.Šlapelis paneigė, kad ne kiekvieną vaiką reikia mokyti piešti. Per piešimo pamokas nebūtina ugdyti menininką, kadangi ne kiekvienas mokantis piešti juo galįs būti, kaip ir ne kiekvienas mokantis rašyti tampa poetu. Juk svarbiausia - plėtoti įgimtą polinkį, išreikšti savo mintis vaizdais bei suteikti elementarių techninių įgūdžių.

Kaip pavyzdį I.Šlapelis nurodo amerikietišką Praugo mokymo sistemą²³. Ši sistema - koncentrinė, t.y. užsiėmimai kasmet vienodi, tik programa po truputį plečiasi ir papildoma naujomis žiniomis. Pirmus trejus metus nereikalaujama tikslaus ir užbaigto piešinio, leidžiama vaikui savo mintis ir jausmus perteikti taip, kaip jis sugeba. Visa tai papildoma pratimais spalvoms atskirti, popieriaus lankstymu, grafinio piešinio iliustravimu spalvomis, lipdymu iš molio. Ši sistema leidžia labiau pasireikšti vaiko kūrybiškumui, neišsprausdama jo į griežtus rėmus. Po trejų metų, įgijęs daugiau patyrimo, vaikas turi pats suprasti, kad jo piešinys neišreiškia jo idėjų ir yra “*tolimas nuo idealo*”. Tuomet mokoma

stilizuoti matomus dalykus, projektuoti juos erdvėje, braižyti. Taip suteikiama galimybė įkūnyti savo idėjas. Žmogus pratinamas stebėti aplinką, išvelgti linijų, spalvų, formų ypatybes, perteikti daiktų esmines savybes ir išlaikyti jas atmintyje. Sistemos tikslas - paruošti mokykloje dirvą, kad būtų galima mokytis piešti toliau ir vėliau įgūdžius pritaikyti tiek mene, tiek pramonėje, tiek technikoje.

I.Šlapelis iškėlė kūrybinių aktų reikšmę asmenybės ugdymui. Kūrybiniai aktai, jo nuomone, visuomet būna lydimi estetinio išgyvenimo. Visos dvasinės pastangos nukreipiamos į kuriamą objektą - naują esybę - meninį vaizdą. Tai padeda skleistis dvasingumui žmoguje, stiprina jo psichines galias. Toks žmogus ateityje, I.Šlapelio nuomone, visiškai kitaip žiūrės į pasaulį, gyvenimo uždavinius spręs drąsiai. Vaikams nebūtina dėstyti filosofines teorijas, kadangi jos dar jiems nesuprantamos, o leidus pasireikšti vaiko kūrybiškumui lavės skonis, formos harmonijos pajauta, žmogus taps jautresnis grožiui. I.Šlapelio nuomone, individas su gerai išlavintu estetiniu skoniu "instinktyviai nepakęs ir kasdieniniame gyvenime nenatūralumo, pretenzingo puošnumo, besijungiančio su tuštuma ir bjaurumu"²⁴.

Kita kryptis turėtų būti estetinis vaiko lavinimas - mokymas prieiti prie meno ir jį suvokti. I.Šlapelis smerkė pramoninės ir utilitarinės kultūros diegiamą požiūrį į žmogų. Mat jai rūpi tik pelnas ir ūkio kėlimas. Ji pajungia sau visą švietimo sistemą, kuri ruošia pramoninkus, inžinierius, valdininkus bei kitų siaurų profesijų atstovus, bet nesuteikia platesnio bendrojo išsilavinimo ir požiūrio į gyvenimą bei kultūrą. Toks utilitarinis mokymas nestiprina žmogaus individualybės o, tiesiog ją dehumanizuoja. Žmonija, pavargusi nuo technikos ir spartaus jos vystymosi, ima ieškoti naujų dvasinio gyvenimo pamatų. Jauną žmogų I.Šlapelis laikė svarbiausiu ateities pamatu gyvenimui ir kultūrai. Todėl jis siekė pedagogų ir kultūros veikėjų pastangas nukreipti į augančią asmenybę ir jos estetinį ugdymą. Jauną žmogų ypatingai reikia pratinti bendrauti su menu, kadangi menas, spinduliuojantis energija,

gali maksimaliai veikti žiūrovą ar klausytoją. Estetinis išgyvenimas atitraukdamas nuo kasdieninio gyvenimo rutinos, išlaisvina vidines jėgas, atsiranda santykis su žmonėmis neparemtas išskaičiavimu, suvokiami auštesni uždaviniai ir troškimai ir žmogus dvasiškai ūgteli. Žmogui reikalinga vidinė laisvė, laisvė veikti ir pasireikšti kūrybinėms jėgoms, o tinkamas estetinis auklėjimas galėtų tam pasitarnauti.

I.Šlapelis pasiūlė atrinkti meno kūrinius, naudojamus pedagogikoje. Pagrindiniais kriterijais, parenkant meno kūrinius, jis laikė vaiko amžių ir bendrą supratimą apie meną: "pedagoginiams reikalams tinka tik tikri meno veikalai, bet ne jo surogatai, bet toli gražu ne visi tikri meno veikalai tinka pedagogikos reikalams, o tinka tik gerai parinkti ir pritaikyti auklėtinių amžiui ir išsilavinimui"²⁵. I.Šlapelis teisingai pastebėjo, kad pirmiausia reiktų supažindinti vaikus su paprastesnėmis meno formomis, o toliau eiti prie sudėtingesnių, laipsniškai ugdant meno suvokimą. Menotyrininkas stebėjosi, kai jis matydavo būrius vaikų, vedžiuojamus po meno parodas, kur jiems niekas neįdomu. Jaunesnių klasių mokiniai vedami į operų pastatymus, kuriuose jie be malonaus mirgėjimo akyse, daugiau nieko negauna. "Šio pedagoginio akto rezultatai visai priešingi tiems, kurių galima laukti iš tinkamo priėjimo prie meno"²⁶. Žmogui diegiamas priešiškas požiūris į meną.

Didžiausia problema Lietuvoje, I.Šlapelio manymu, senesnių laikų meno muziejų stoka, bei naujųjų laikų esanti tiktai vienintelė M.K.Čiurlionio galerija, kurioje nedaug meno, tinkamo auklėjamajam tikslui. Dailėtyrininkas modernų meną laikė besikeičiančios visuomenės, žlungančios senosios kultūros, išdava. Naujos meno srovės - kubizmas, futurizmas, ekspresionizmas, jo nuomone, geriausiai atspindi šiandieninės technizuotos visuomenės būseną. Toks menas galys sutrikdyti jauną žmogų, todėl jis nėra tinkamas pedagogikai. Deja čia I.Šlapelis, kaip parodė ateitis, klydo. Tačiau jo tikslas buvo kilnus - svarbiausia, kad vaikas patirtų estetinį išgyvenimą ir dvasiškai tobulėtų: "mūsų jaunajai

kartai stovi prieš akis milžiniškas sunkus ir neišvengiamas darbas: perstatyti šių dienų vienašališko mechaniško progreso, dvasiškai griūnančią kultūrą ant naujos visuomenės, vadinasi, ir ant naujos meninės tiesos pamatų. Dabar vystanti pasaulėjautos krizė, pagimdžiusi naujas nematytas kutūros formas, pagimdys ir naują sintetinį meną, kuris sutaikys savy utilitarinį tikslingumą ir meninės formos tobulumą, tai yra meną, kurio link svyra šių dienų besiveržianti į ateitį valia. Meninio auklėjimo tinkamas sutvarkymas padės išspręsti mūsų kultūroje susidariusius prieštaravimus ir įves dvasinį gyvenimą į tinkamą kelią”²⁷.

Apibendrinant meno funkcijų analizę, galima padaryti keletą išvadų.

I.Šlapelis nors ir nesukūrė teorinių veikalų, tačiau savo kritiniuose straipsniuose gana nuosekliai išplėtojo svarbias meno sociologijos idėjas, susiedamas jas su tuometine Lietuvos meno padėtimi. Jo sampratai padėjo susiklostyti prancūzų sociologinė estetika, L.Tolstojaus emotyvistinė meno teorija ir J.M.Guyau pažiūros.

Meną I.Šlapelis suvokė kaip pakankamai autonomišką žmogaus veiklos sritį, kuriai specialiai negalima primesti tikslų ir funkcijų, neplaukiančių iš jo esmės. Meno vaidmuo visuomenėje - suvienyti žmones pasitelkus bendrai išgyventus potyrius. Pagrindinė meno

paskirtis - estetinė. Estetinio išgyvenimo tikslas - dvasinis individo ugdymas. Į socialines meno funkcijas I.Šlapelis žvelgė gana šiuolaikiškai. Jos atliepia tik svarbiausią - estetinę funkciją. Individai (ir tautos), bendrai išgyvendami estetinius potyrius, susijungia simpatijos ryšiais ir tampa dvasiškai artimesni.

Iš estetiškos ir socialinės meno paskirties išplaukia jo auklėjamoji reikšmė. Estetinis išgyvenimas gali būti patiriamas dvejopai: pratinant bendrauti vaiką su menu ir puoselėjant jo paties kūrybiškumą. Taip ugdomas socialumo jausmas ir žmogiškumas. Remdamasis L.Tolstojaus ir Montesori pedagogikos metodais, I.Šlapelis išskėlė svarbiausią mokyklos tikslą - išauklėti kūrybingą asmenybę. Dailėtyrininkas atmetė akademinis piešimo dėstymo principus ir vienas pirmųjų Lietuvoje, remdamasis tiek Europos, tiek Amerikos mokyklų naujausia patirtimi, pasiūlė naują konkretų metodą. Jis išskėlė mintį, kad mokykloje gautus piešimo įgūdžius būtų galima pritaikyti ir tolesniame praktiniame gyvenime. Supažindinant vaikus su menu, I.Šlapelis pasiūlė atrinkti kūrinius. Pagrindiniais kriterijais jis laikė amžių ir meninį išprusimą. Taigi galėtume teigti, kad I.Šlapelis vienas pirmųjų tarpukario Lietuvoje išskėlė estetinio ugdymo būtinybę. Daugelis jo idėjų neprarado aktualumo ir šiandien.

Išnašos

¹ Šlapelis I. Sulig Jurgio ir kepurė. - *Skaitymai*, 1922/13, p.68.

² Šlapelis I. Kūrėjas ir visuomenė. - *Kultūra*, 1926/10, p. 322.

³ Šlapelis I. Sąlygos vaizduojamajam menui tarpti Lietuvoje. - *Meno kultūra*, 1928/2, p. 12.

⁴ Šlapelis I. Sąvoka kaip estetinio žiūrėjimo dalykas, *LMA bibliotekos archyvas*, 1929, p.10-13.

⁵ Šlapelis I. Menas, kritika, parodos. - *Pradai ir žygiai*, 1927/3-4, p.275.

⁶ Šlapelis I. Sąlygos vaizduojamajam menui tarpti Lietuvoje. - *Meno kultūra*, 1928/2, p.12.

⁷ Mykolaitis Putinas V. Menas. Meno kritika. Meno kritikos žurnalas ir visuomenė. - *Meno kultūra*, 1928/4, p.10.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Keliuotis J. Visuomeninis meno vaidmuo. - *Meno kultūra*, 1930/3, p.4.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat.

¹³ Šlapelis I. Kūrėjas ir visuomenė. - *Kultūra*, 1926/10, p.323.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Šlapelis I. Pažinkime meną. - *Trimitas*, 1933/39, p.767.

¹⁶ Šlapelis I. Menas, kritika, parodos. - *Pradai ir žygiai*, 1927/3-4, p. 273.

¹⁷ Šlapelis I. Pažinkime meną. - *Trimitas*, 1933, p.39, p.768.

¹⁸ Šlapelis I. Menas ir visuomenės idealai. - *Logos*, 1926/2, p.168.

¹⁹ Šlapelis I. Paišyba mokykloje, p.217.

²⁰ Šlapelis I. Menas, kritika, parodos. - *Pradai ir žygiai*, 1927/3-4, p.276.

²¹ Ten pat, p.277.

²² Šlapelis I. Meno reikšmė žmogaus auklėjime, *LMA bibliotekos archyvas* (data nenurodyta), p.7.

²³ Šlapelis I. Meno reikšmė ir reikalingumas mokykloje, *LMA bibliotekos archyvas*, 1923, p.12.

²⁴ Šlapelis I. Meno reikšmė žmogaus auklėjime, *LMA bibl. Archyvas*, p.35.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat, p 40.